

ПОЕЗІЇ

ДМ. ГОРДІЄНКО

* * *

Товарищі Олі.

Пішов і зник в замісті синім,
Десь розгубивши весен свист.
З тополь на тротуари лист,
І шарудить в вечірній плині.
І крутиться в змаганні, в шалі,
Тримтить нестриманою люттю...
Скажи, якою підеш путтю
Шукать загиблої печали?
Які тобі й куди дороги?..
Ну, чом мовчиш ти, чоловіче?
А завірюха б'є у вічі,
І тужно плаче, там, за рогом...
Хай завтра дощ спаде над містом,
Стежки слизотні, ожеледь,—
А ти дивися, пильно глядь,
Стрічай невідомого гістя...
Мо прийде він, сумний і п'яний,
Мо скаже тепле:—хочу жить...
Кварталом вітер пробіжить,
Впаде над центром і зів'яне.
Харків.

ІВ. ГОНЧАРЕНКО

ДАРУНОК І ПОРАДА

Літо знов одцвіте
Пелюстками зів'ялими, листом,
Гай одягне червоне намисто
І чекатиме з вітром гостей.
Я ж пісень заспіваю таких,
Що не чули і ночі травневі,
Мій дарунок осінньому дневі
Із пісень, із палких.
Ось пісні мого серця, прийміть,—
Я лиш так міг життя врозуміти,
Товариство, від друга візьміте
І скажіть:
Що не люблю—не так,
Буду цьому я вдячний і радий...
І від них я пораду прийняв
Дорогу найціннішу пораду:
— В-осени ти співай, як у май:
Дощ, діброви співучі і сонце,
Як гармонії серця розмай,
Як співають пісні комсомольці.
Ніжин.

ГР. КОСЯЧЕНКО

* * *

Сестрі Олесі.

Ой, летять поля,
а навколо—тінь,
Між планет земля
вся у золоті.

І тримить вона—
не згубити путь...
Коли я згублю—
не молитиму.

Упаду на сніг
я раменами.
Золоті огні
над знаменами.

Де поля, як світ
непоорані—
Наді мною цвіт
крику воронів.

II.

Місто прокинулось.
Тіні на рейках.
Виснуть тумани в гаях.
Вийди у поле
рано-раненько,
сестро моя.

Вийди раненько...
на сході заправи—
Туга моя голуба!
Глянь, подивися—
Хто там у трави
з криком упав.

Може то я
Повертаюсь до тебе
на вороному коні.
Важко лежать
під залізним небом,
сестро, мені.

Ах, коли б знала,—
прийшла б, заридала:—
„Брате,
Ой, брате, устань!
Густо лягає
чорним металом
кров на вуста“...

Туга... і розпач...
і слюзи рікою,
погляд холодний, блідий.
Грізно тоді я кину рукою:
— Геть!
Одійди!..

ОЛЕКСА ВЛИЗЬКО

* * *

Хотів летіти і вкляк на комі,
Хотів бреніти і став на грань
Твоїх пісень старий відгомін,—
Відгомін сонця і палань!
І знову сили, знову сили
Збирати будеш в козубень,
Щоб знову груди показались
Твоїми іскрами пісень!

Київ. 1927 р.

ДМ. ЧЕПУРНИЙ

ДОДОМУ

Сіло сонце за лісами синіми,
Догорів у чорну сутінь день,
З моря вітер віє парусиновий,
На поля пісні свої кладе.
Ти ідеш, сама, житами спілими,
Ти ідеш, вечеряти в село.
Стеле місяць на покоси килими,
І пливе золоченим крилом.
Серце вкутане сумними думами, —
Що так марно сплив дитячий час,
А батьки старі тоді не думали,
Щоб до школи посилать дівча.
Від сусідів ти багато слухала,
Все лайливих та брудних розмов, —
Що спізналась із новими рухами
І пішла сама у комсомол.
Що було — то бурею занесено,
(Поросли вже трави на межі),
І тепер — так радісно і весело
У нових буденних шумах жить.
Ти ідеш, сама, житами спілими,
Ти ідеш вечеряти в село.
Стеле місяць золотаві килими,
Віє вітер пуховим крилом.

Київ.

МИК. КРИКУН

ВЕЧІРНЄ

Купи хмар — рожеві терикони.
Вкутав їх вишневий дим.
На задимлені широкі гони
Впала стомлена, смуглява тінь.
І сп'яніло серце стука,
В серці був медовий хміль.
Проскакав хтось небом хутко,
Срібну підкову загубив.
П'ю знайому теплість голосу —
Надвечірній і печальний гимн,
Бо скривавлену чубату голову
Похилив хтось за квітчастий тинь.
Я люблю затишний спокій,
Де обвалений глибокий шурф,
Милий твій циганський профіль
І тривожну ніжність теплих губ.
Донбас, Смолянка.

ЗА ҐРАТАМИ

Оповідання

I.

Жив Шурка-Скокар*, як і всі злодії.

Ходив на „діло“. Коли воно вдавалося,—ішов на „маліну“**. Пив горілку. Нюхав кокаїн. Брав повію,—іноді красиву, іноді некрасиву, але обов'язково гарно зодягнену. Любив, щоб на ній були фільдеперсові чулки й гостроносі черевики.

Грав у карти з „урками“. Програвав,—ішов почувати на вокзал,—обірваний, згорблений. Не журився. „Нині програв, ачей завтра виграю“.

Вигравши,—брав найкращий номер у найліпшому готелі.

Вранці прокидався з болем у голові. Від кокаїну тріщав череп. Ось-ось розвалиться. В роті—жага. Очі вперто, і нічого не бачучи, дивилися в розмальовану стелю.

То була реакція.

Потім вона проходила, і Шурка почував полегшення. Одягався, і знову починалося те, що було вчора.

Так текло життя.

Іноді воно мінялося. Шурка „засипався“***.

Тягли в тюрму. Відсиджував призначений термін,—виходив. Крокував вулицею,—старий, зморщений, з голодними очима.

А мав так мало прожитих літ.

На волі від'їдався, робив кілька вдалих „діл“,—пив, нюхав, грав у карти й знову „горів“****.

За двадцять два роки п'ять разів сидів по тюрмах.

...Прокидаючись після п'яних, диких і марних ночей, тупо й уперто думав:

— Доки ж це буде, га?.. Доки це буде!

І так думав про це, доки думка ця не щезала. Після того на душі ставало легше.

З тюрем Шурка тричі тікав. Доводилось міняти ім'я. Був і Петром, і Карлом, і Генадієм (за вкраденими паспортами). І сам добре не знав своє справжнє ім'я. Чому—Шурка, а не Карло? І хто дав йому ім'я „Шурка“—теж не знав.

Народився десь під парканом. Хто породив,—невідомо (мабуть п'яний салдат із п'яною повією).

Вперше, за його пам'яті,—рука Шурчина простяглася не до маминої шиї, а до недокурка, що так манливо курів на землі.

Потім Шурку забрав якийсь робітник. Він і назвав хлопчика Шуркою. Робітника Шурка називав—„дя Коля“. Він був високий, блідий, з виснаженим лицем і добрими, синіми очима.

* Скокар—злодій.

** Маліна—кубло злодіїв.

*** Засипатися—попасти на злодійстві.

**** Горіти—попасти у в'язницю.

Шурці в „дя Колю“ жилося гарно. Робітник до Шурки був ласкавий. Називав: „синочком“ і клав спати з собою в одно ліжко. Кращий шматок віддавав Шурці. Лагідно посміхаючись, казав:

— Іж, синочку. Наїдайся, рости... Виростеш, нашим гвардійцем будеш. Боротися будеш, хлопче.

Вранці „дя Коля“ йшов на роботу. Повертався лише ввечері, стомлений, блідий. І пообідавши, знову кудись ішов.

Потім уночі прийшли люди, в синіх мундирах, зі зброєю.

Прийшли й повели з собою робітника. Виходячи, він поцілував Шурку. Сказав:

— Ну, прощай, синочку. Може більш і не побачимось... Будь гарним хлопчиком... Будь...

— Ідьом... будет там разглагольствовать...—перебив жандарський офіцер.

„Дя Колю“ забрали.

Він більше не повертався.

Дні знову почались сірі, важкі.

Голодував Шурка. Мерз на холоді,—такий маленький, кволий,—шкірка та кісточки.

І невідомо, як трималося життя в такому тілі.

Ходив Шурка по вокзалу,—просив на шматочок хліба. Спав у порожніх вагонах—літом, та під окріпним кубом—взимку.

Згадував „дя Колю“ і тихенько, як цуценятко, скиглив від туги.

Одного разу підібрав Шурку купець. Справжній руський купець „третьої гільдії“,—товстенький, кругленький, з широкою бородою, з хитруватими очима.

Але купець був не „дя Коля“... Зазнав у нього лиха Шурка. В купця голодував. Ходив обдертий. Взимку бігав з купецькими дорученнями з одного краю міста на другий,—в черевичках подертих, у поганенькому пальті. Дубіли руки, боліли. Мерзли ноги. За комір ліз зимний вітер, цілючи спину холодними, колючими вустами.

Плакав Шурка.

До того ж купець його ще й бив. Люто бив,—мокрою вірьовкою, пасом, кулаками.

Од купця Шурка втік. Так і втік зимою, в драному пальті й дірявих черевичках.

І тоді почалося... Зустрівся Шурка з товаришами, що вчили його курити, пити горілку, лаятись. На початку Шурка продавав на базарі й на станції холодну воду.

Потім почав тягти, що погано лежить. Спочатку часто засипався. Били його люто, чим попало. Особливо дядьки на базарі. Ті лупили чобітьми, палицями, люшнями. Як тільки й залишався Шурка жити після таких бійок.

Спочивав десь на смітнику й знову йшов красти. Це вже було йому потрібне. Він ріс—їсти треба, а заробити ніде. Продажем води—не проживеш...

Так зробився Шурка злодієм...

Так робилися злодіями тисячі таких от Шурок,—до нього і після нього...

Життя повзло...

Прийшла революція. Люди стріляли з рушниць. Кахикали гавбиці. Клацали залізними язиками кулемети, розсилаючи скрізь олив'яні горішки.

В місто приходили білі. Червоні їх виганяли. Потім білі виганяли червоних. На лихтарних стовпах гойдалися страчені. Довгі, сині, з висолопленими язиками.

Приходили більшовики. На лихтарях ніхто не висів. Проте ж стояв будинок. Великий, сірий. Вікна забиті дошками. Внизу льох з ґратами. В льоху—люди. Різні люди. На воротах вивіска: „Чрезвычайная Комиссия по борьбе с контр-революцией, спекуляцией, саботажем и пр.“...

Вночі в льоху лунали постріли. Розстрілювали буржуїв, спекулянтів то-що... Було погано.

Голоднеча. Тиф.

Повії ходили в „дерев'яшках“ і в мішковому вбранні.

Кокаїну не було. Горілки не було.

Шурка від революції був осторонь. І лише іноді, подібно витягнутій з морської глибини рибі, мляво ворушилась у його голові думка:

— На що це? Кому це потрібно? Для кого?

Думка ворушилась і вмирала. Питання залишалося не розв'язане, бо розум Шурчин був скерований в один бік, до того, як ліпше вкрати й не згоріти. В цьому ділі він був майстер. Коли ж мозок починав працювати над чимсь іншим,—Шурка почував себе дурним і темним. Від цього було боляче. Іноді до сліз.

І тому злодій намагався якомога менше думати про справи, що виходили за коло його професії та життя. Це допомагало...

А надалі життя пішло, як і раніш. З'явились гроші, відчинились магазини,—з вином, горілкою то-що.

По малінах продавали „марафет“*. Повії скинули мішкові одяги. Обплуталися шовком, оксамитом, каракулем. Взули лакові, гостроносі черевики. Ходили з редикулями і, замість: „пайдьом за фунт“,—коротко казали: „червонець за ніч, трояка за раз“...

Все гаразд. І буржуї—неначе з'явилися. А де є буржуї,—там злодій не повинен загинути.

Зміні в житті Шурка зрадив. Стрепенувся. На „діло“ ходив з більшою охотою, бо знав, що замість подертого шмаття можна вкрати і гроші, і добре „барахло“, і золото.

Як і раніш, отруював себе горілкою, кокаїном, хворими любовними „ночами“.

Так думав скінчити життя. Десь у тюрмі або під парканом, або від кулі, як у пісні „блатній“ співається:

Штимп прішйот із нагана меня,

А в тюрме я наверно уж сдохну...

Зміст цієї пісні Шурка гостро відчував, знав, що це—дійсна сувора правда.

Іноді хотілося видертися, втекти від неї. Але оточення вже міцно зассало Шурку.

Видертись не стачило ні сили, ні волі.

Вирішив:—Добре... Здохну, як і всі урки... Все одно вже...

Але трапилось інакше. Пішов Шурка на „діло“ з двома своїми „корішками“—Пашкою Косим і Сьомкою Верхушкою.

„Діло“ було велике. Пахло тисячами.

По дорозі Шурка думав, що коли „діло вигорить“,—купить він собі новий костюм, пальто,—піде на добру маліну, візьме дві повії,—і забенкетує ж. Аж затріщить усе навкруги.

Але вийшло інакше. „Діло“ лопнуло... Злодіїв уже чекали агенти уголовного розшуку. Почалась баталія. Втікали, відстрілюючись. Сьомку вбили. Пашка сам застрелився,—бо він утік зі смертної камери. Його все одно чекав розстріл.

* Марафет—кокаїн.

А Шурка, замість „доброї малини“, як мріяв він, ідучи на „діло“, — попав у Будинок Примусових Праць.

Засудили його на чотири роки, без суворої ізоляції.

II.

Сидить начальник у кабінеті, папірці підписує.

Лице молоде, а очі в зморшках. І на чолі зморшки. Молоде лице, а волосся сиве.

Сам десять років кайдани волочив. Сидів в „одиночках“, їв хліб з водою.

Тому й зістарівся так рано. Тому й льодком очі зятягнуті. Як два озеречка зимою.

Сидить у кріслі, — папірці підписує.

Зупинився погляд на папері: — список ново-засуджених.

Хмикнув начальник. Згадав: — у майстерню треба робітників. В колонію потрібні люди. Ще раз подивився на список. Першим у ньому стояло прізвище: Єфіменко Олександр. 4 роки. Крадіжка.

Подзвонив начальник. Увійшов черговий. Узав під козирьок.

— Що накажете, тов. начальнику?

— Притягніть-но мені, голубчику, за цим списком ув'язнених...

Та швидше тільки, тов. Грамодій...

— Слухаю...

В камері слідчого корпусу сидів Шурка. Сидів між „блатних“. Казав:

— Ех, гадство... Лише б мене на роботу не заправторили... Це ж чисте горе, век би мене слабодушки не відать...

— Загонять... — сумно сказав Перька-Золотий Зуб, нальотників усіх засудять і всіх примусять робити... А ти не скигли... Мене, ось, може „шльопнуть“... Самим хвантикультапним образом до стіночки притулять, — годі, мовляв, „уркувати“, хлопче, розплачуйся за все... Та й то не журюсь... Така наша жисть розпроклятая...

Злодій Ванька-Лапоть, примружив око, сказав:

— Чиво? Шьтьо! Та лучшы-б міня сто раз шльопнули, чем раз на роботу пагонять... Шьтьоп міне так харашьо жілось...

Ванька-Лапоть говорив „по-блатному“, — перекручуючи так фрази, що невідомо було, хто він — росіянин, грек чи армянин.

Блатні копіювали його манеру розмовляти. Вимовляти дуже м'яко літеру „ш“ — вважали за найвищий шик.

Ванька Лапоть досяг верховин цієї кваліфікації. За це його поважали.

Після Ваньчиних слів у камері настала тиша.

Кожен урка думав про те, що ось швидко вже й його засудять і поженуть на роботу.

А роботи злодії боялись. Ненавиділи її. Здригались за одного лише, страшного до чортів, слова: „ро-бо-та“.

Після мовчанки Шурка сказав нерішуче:

— Може відкручусь якось...

— Не відкрутишся, — хитнув головою Данька-Возушечник, — тут, брате, машина здорова крютить... ге. „Менти“ зграбчуть за машинку, в одиначці запарють, коли не захочеш робити... А мент — це тобі не „штимпиха“ на малині...

Аж у вовчок хтось гукнув:

— Єфіменко Олександр... Єсть такий?..

— Єсть... А серце здригнуло... Ось воно, почалося...

Клацнув замок.

— В контору, громадянин Єфіменко... До начальника...

Шурка аж скривився. Але нічого робити. Хоч круть-верть, хоч верть-круть, а йти треба.

Підвівся поволі, крекчучи, як старий дід. З кислим, ображеним лицем пішов за черговим доглядачем.

А серце плакало. Почувало лихо.

Та-ак! Значить поженуть на роботу. Не було печали—так чорти накачали.

Думав:—Гади менти... „савецька власть“... Ех!

Відпльовувався.

Аж ось і кабінет начальника. В голові Шурчиній майнуло:

— Хіба упасти в припадок?

Але пригадав, що відправлять у лікарню, почнуть п'яти голками колоти,—все одно визнають, що симулює.

З обуренням подумав:—Культурні, гади... Все знають, гади... Голки в них гострі, у гадів... Становище безнадійне...

— Можна, тов. начальнику?

— Можна...

Сидить начальник у кріслі, а очі всевидющі. Холодні, сірі. Перед цими очима важко симулювати припадок... Не дуже „розпсихується“. Він і без лікарів узнає, а тоді так розправиться, що „дай, боже“... Знову скривився Шурка від якогось тупого, душевного болю.

Начальник перший сказав:

— Здрастуйте... сідайте, поговоримо, громадянине...

Сів Шурка.

— Як прізвище?

— Єфіменко...

— М-гу... Добре...

Затягся цигаркою. Спитав: А що ви вмієте робити, тов. Єфіменко?

Шурка став у зазубень. Оце так безпорадність. Це було нове питання.

Його питали про фахи, він відповідав: „зłodій-скокар“... Але ніхто не питав Шурку, що він уміє робити.

І знову мляво й тупо заворушилась думка: „справді, що вміє він робити, Шурка-Скокар, відомий зłodій. Що, га? І взагалі, що таке робота?“ Довго думав Шурка. Нарешті відповів:

— Я вмію ламати замки...

Люд начальникових очей заїскрився від проміння усмішки.

Проміння загасло. Сухо перепитав:

— І все?

— Все... Скокар я...

— Знаю...

Замислився.

Шурка спинив дихання, чекав начальникового вирішення. Пильно дивився на худорляве начальникове лице й таємно надіявся:

— Може й не пожене робити, мент... Подумає...

Але Шурка навіть думки своєї не кінчив.

Як грім, пролунав начальників висновок:

— Ну-с, товаришу Єфіменко, слухайте:—раніше ви ламали замки. Тепер ви, друже, підете їх робити... Ясно? Я призначаю вас у слюсарну майстерню...

Серце зупинилось на одну мить. Підвів Шурка очі на начальника...

Нерішуче:

— А... як я... тее... не піду, га?

— Примусимо... (недобра посмішка на губах)... да... на те й „Будинок Примусових Праць“... Ясно. Зуміємо примусити, хлопче... не будете

робити — не одержите „досрочного“, чотири роки цілих пропаритесь. З одинокки не вилізете. А робити — вам краще буде... Платню матимете — дванадцять карбованців на місяць, одяг... Вибирайте, хлопче...

Що ж тут вибирати. Зідхнув Шурка, і ледви-ледви видавив: — Ладно... Згоден я... піду вже... що ж там... я піду...

Відсунув начальник синю книжечку, написав перепустку до робочого корпусу.

Другу старості з робочої камери. „Прийміть засудженого Єфіменка“...

— Ідьте у свою камеру, забирайте ваші речі й дуйте в робочий корпус. А ось вам записка до завідувача слюсарною майстернею. Він вам і роботу дасть... Зі слідчого корпусу вибирайтесь зараз же, а на роботу можете вийти завтра... Чуєте?

— Чую...

— Можете йти... Глядіть же мені... Щоб без ніяких викрутасів... Ясно?

— Ясно...

Вийшов на подвір'я Шурка.

Сонечко сяє.

Сонечко блискає, — аж кожний камінець, кожен сколок скла сміхом заливається, проміння сонячне ковтаючи.

А в Шурки така туга, така туга, що хочеться йому впасти на землю й кричати: — Товариші менти. Шльопніть мене зараз же, бо нема тепер мені жисті. Пропав я ні за ципову душу. Стріляйте, товариші менти, — згинув ні за що молодий уркаган.

Але Шурка не крикнув. Все рівно, нічого не вийде.

Роботу знав лише по чутках. Казали: — страшно, смерть, жак. Бр-р-р! Заїжджує чоловіка робота...

Тому й душила туга. Тому й день померкнув. От нападєть же.

Прийшов Шурка в слідчий корпус, у свою камеру — зібрав речі.

Прощаючися з урками, ледви не заплакав.

Урки жаліли його й казали: — пі-ряпадьошт... (цеб-то — „пропадьош“).

Та виводний гукнув.

— Ну, готові, товаришу?

— Готовий...

— Ходіте...

І ось в-останнє подивився Шурка на камеру слідчого корпусу, де прбсидів він три місяці — де провів так багато веселих годин, граючи в карти з блатними та „рубачучи банки“ новим, випадковим в'язням.

— Ну, прощайте...

— Шпар... І ми, може, туди ж попадемо...

— Не піддавайсь жлобам.

— Дивись же.

— Ну, прощайте...

Пішов.

На очах чи сльози... чи що. Мокрі очі.

Виводний усміхнувся.

— Важко зі своїми розлучатися, еге? Ну, нічого. Потерпи... Зате робити вивчишся... В тюрмі не будеш попадати... Ех, ти... Молодий такий, видно, а лице старе... Чудаки ви!

Прошли кілька подвір'їв. Нарешті спинилися в „робочому корпусі“.

Подвір'я чисте. Піщані стежки. Грядки з квітками. Квітки білі й жовті, — „розлука“. Тягнуться по-під будинком, по-під стінами. Посередині подвір'я зелена, густа трава. Водограй б'є блискучим струмком угору. Вода розсипається дрібними діамантами. Плаче травиця ввечері водограєвими сльозами. Ніби жаліє когось. Вдень сміється, крізь плач. Сльози на сонці блискають...

А чому їй радіти і чому плакати, — густій, тюремній травиці?... Хто-зна...

Над дверима вивіска: „Робочий корпус“.

Виводний промовив: — Ну, тепер віднині ти будеш ходити вже без виводного... Сам... по всіх подвір'ях... Так то, голубе...

В 9-ій камері показали Шурці його койку, дали матраца, і ось, злодій Олександр Єфіменко, на прізвище Шурка-Скокар, з цього дня став мешканець робочого корпусу.

III.

Тяглися дні пряником в'яземським. Кусала вічність пряник, і кожний відкушений шматок називали люди — „днем“.

Вранці в Б.П.П. ішла перевірка. Сюрчали сюрчки. Важко тупотіли по асфальту чоботи. Ув'язнені ладнались у дві лави. На вітання чергового помішника відповідали не разом, сонними й хриплими голосами. Потім — у слідчих камерах замикалися оббиті залізом двері. В робочому корпусі — двері відчинялись на увесь день. В'язні пили чай, снідали. Тонко скиглив у механічному цеху гудок. Чай пити кидали. Недоїдений снідачок совали в кешені.

Розходились по цехах — з розмовами, суперечками й сміхом. Ішли по подвір'ю, — в синіх, засмальцьованих блузах. Були схожі до звичайнісіньких робітників.

Але були — в'язні

Поміж іншими йшов на роботу й Шурка. Вже півтора місяці, як працює він за підручного слюсаря — в слюсарному цеху.

На початку було — ой, як важко!

Нудився Шурка, стоячи коло станка.

Крутились трансмісії, крутились маховики, пихкав камерон, молотки грюкотіли по розпеченому залізі, — і все те разом, укупі з головою — крутилося, гомоніло... тхкало...

Пісень залізних машин Шурка не розумів. Робота була легка, але стояти коло машини, щось робити, слухаючи її чужі, невідомі пісні, — нудно, нудно і ще нудно.

Хто розумів, про що співала машина, той любив і пестив її.

Хто не розумів — журився й лякався.

Шурчин начальник — високий, роздумливий Барченко — слюсар — сидів за вбивство жінки.

Спокійний, врівноважений, він завжди багато читав, щось записував у сині зшитки й ходив учитися в бупрівську професійну школу. До Шурки він ставився ласкаво. Ніколи не гримав на нього, але завжди вимагав, щоб робота Шурчина була охайна та совісна. Зразу Шурка часто й тікав від роботи. Заховається між іржаві котли й сидить там, покурюючи дешеву цигарку. В небо дивиться, на стіни, на будки, в яких чорними плямами, спокійно і нерухомо стоять вартові.

Думає Шурка:

— Ех, коли б „сплітувать“, га? Йолкі — па-а-алкі...

І замріяно всміхнеться.

Мрії невидимою рукою креслять йому солодкі малюнки.

... Вискочив уже Шурка за тюремні стіни... Зникли робочі корпуси. Зникли удари молотків і настирливе дзижчання станків... Іде Шурка по вулиці. Сонечко. Люди ходять — та все череваті, в кожухах із золотими годинниками. Непачі... А мента ні одного не видно... Ла-ахва! Істино — лахва!.. Тут же стягає Шурка з одного череватого шубу, з другого годинника і йде до „каїна“. А „каїн“ немов би чудний такий. Лагідний, добрий. Усміхається й питає: скільки за кожуха?

— П'ятдесят, — відповідає Шурка. „Каїн“ сплескує руками.

— Та що ви? — дивується він, — господи, боже мій. Та хіба ж цей кожух п'ятдесят коштує? А-а-а... Нате вам за нього двісті — ніяк не можу менше дати, щоб мої діти так були щасливі...

Продає Шурка кожуха, годинника, — п'є, гуляє... Повії в найкращих фільдеперсових панчохах, і зовсім відмовляються від платні.

— Ми й так тебе, ципочко, любимо, золотце ти наше... — кажуть... Та розплющував Шурка очі і...

І нічого нема.

Подвір'я. Іржаві казани. Стіни. Чорні плями на стінах — вартові. Е-ех!

І плентався Шурка в слюсарню, щоб через півгодини знову втекти між казани.

Аж одного разу за цією справою застав його Барченко.

Сів поруч, закупив цигарку й спокійно, але з погрозою в голосі, сказав:

— Ось що, друже... Тебе дали мені в помішники... так?

— Ну?

— Гну!.. Коли робиш — то, будь ласка, роби...

— А то що? — з запалом спитав Шурка.

— Що? Особливого нічого. Скажу завідувачеві, що не хочеш робити. Посадять тебе в карцер, а потім на пайок, до „безробітних“ посадять... під замок... Інші будуть дванадцять карбованців одержувати, добре їсти та курити цигарки, — а ти — сидеш на фунт з чвертю хліба й будеш бички збирати... Добре це?

— Погано це... — похмуро буркнув Шурка.

І вперше він зрозумів, що робити — воно й дійсно краще, ніж сидіти напівголодним, під замком, та збирати недокурки. До цього дня Шурка не знав цієї істини.

— Будеш робити?

— Буду робити...

— Забожись „по-блатному“...

— Век би міне слабодушки не відать!.. — тріумфально поклявся Шурка.

Цього було для Барченка доволі. Він заховав у кутках губів веселу посмішку й сказав:

— Ну, то ходім...

— Ходім..

І знову Шурка взявся за роботу. Стояв коло станків, нудився, морщився досадливо, але не тікав.

Брязкали молоти по розпеченому залізу, летіли іскри, гомоніли люди, співали станки, крутились трансмісії, посвистуючи намотаними на них пасами, і все те разом.

Та голова вже не крутилася. Звикла.

Стоючи коло станка або коло тисків, мляво працюючи з рашпилом у руках, цілими годинами думав Шурка. Думки були різні. Іноді Шурка захоплювався „блатними“ проблемами.

Думав:

— От коли б він був правитель або генеральний прокурор... Він би влаштував життя.

Першим ділом знищив би Шурка тюрми. Зовсім би знищив. Замість них збудував би великі, білі будинки. Коло будинків поставив би ментів і обов'язково в білих одежах, без зброї... Щоб на архангелів були схожі менти.

Ну, ось... Іде, припустимо, по вулиці якийсь урка. „Розлатаний“, обдертий, злидений такий. Напередодні програвся в карти урка. Все чисто програв. Їсти нічого. Одягтись нівіщо. „Діла“ нема. Швендяє

урка по вулиці. Голову звисив, очі в землю встромив і думку важку думає:

— Де б це підшамати? А підшамать — ніде.

Аж ось рівняється з білим будинком.

І чудо-дивовина. Кличе його мент у білому одязі:

— Громадянине урко! Зупиніться, шановний громадянине!

Зупиняється урка. Потилицю чухає, боязко на мента позирає, думає:

— Чи не „діло“ нове „пришиватимуть“ йому?

Аж — ні!

Запрошує мент: — Заходьте, товаришу урко, в цей будинок. Милости просимо!

— Чи не „сучий кабінет“ тут? — з недовір'ям думає злодій.

Ні... не сучий кабінет...

Вклоняється мент, виніс урці новий одяг, чоботи, миє ноги йому й знову запрошує:

— Шамать хочете?

— Хочу шамать...

Поїв. Страва добра, — як у найкращому ресторані. Їсть злодій, аж за вухами ляскає.

А мент уже постіль стелить, — пухку, ціла гора перин, подушок, — простиня — диво-дивне, аж сяє, аж вилискує!..

Питає:

— Бабу не зволите, часом, товаришу урко?

— Бабу зволю я...

— І марафету зволите, може. Вживаєте?

— І марафету мені звольте... Вживаю...

Спить собі урка до ранку. Спить спокійно, дихає рівно...

А вранці виходить. — Одягнений: штани — галіфе, шелестять, чоботи блискучі, аж іскри розсипають, аж сміються сонцеві.

Іде. Цигарку покурює. „Есперо“. Найдорогшу! Руки в кешені... Мурличе собі під носа:

Зі-лиє л-лі-ю-д-ді

Зав-іди-и-ивать-і ста-лі...

Урок зустрічає. Приятелів.

— А... Здоров!

— Здоров!

— Ну, як?

— Так...

— Заграємо в „стірки“?

— Заграємо...

Грає урка. Програє все. І костюм, і чоботи, і кашкет. І не боїться програвати, — та ж білі будинки є, з ментами в білих хитонах. Програє — не біда. Піде — знов одягнуть.

А воно й добре. Красти — в Бупр попадеш, коли засипишся. А в Бупрі — погано. Треба робити. Волі нема.

І вийде так, що — й Бупру нема, і життя гарне.

Он що зробив би Шурка-Скокар, коли б правителем якимсь був, або генеральним прокурором...

І вже здається Шурці, що ось він — генеральний прокурор — умер

За труною його йдуть усі злодії, повії, безпритульні.

Співають журливу пісню, плачуть, б'ють себе кулаками в груди й кричать:

— Оце так генеральний прокурор був!.. Оце так наш був!

Думає Шурка, і сльози на очах виступають.

І несподівано:

— Шуро... готовий уже стержінь?

Барченко дивиться уважно.

— Готовий? Молодець... Про що задумався?

Довго не висловлював Шурка своїх думок Барченкові.

Куди ж пак. Варто висловлюватися перед кожним штиліком!..

А врешті—висловився.

Барченко довго сміявся й казав:

— Оце так люмпенський соціалізм!.. Ну-ну, Шурко, начудив!.. Ех, хлопче, хлопче. Давно у нас були б отакі будинки, коли б ми мали кошти... Тільки не для злодіїв...

— А чому не для урок?—скипів Шурка.

— Голубе... а що вони зробили, урки твої, га?

Тут Шурка образився. Як, мовляв, що зробили? Що? Та як би не було урок,—чи був би тоді Уголовний Розшук, га? Чи була б міліція? А чим би жили доглядачі бупрівські, га?

Кипів.

Доказував.

А Барченко сміявся. Але, трохи згодом, серйозно сказав:

— Вчитися треба тобі, Шуро... Д-да... Ти не дурний хлопець... Ти б міг де-що краще вигадати, ніж будинки з ментами...

Скривився Шурка. Барченко давно казав йому про вчення. Але вчитися Шурці до зарізу не хотілося. Це ж кожного дня треба бігти в лікнеп і сидіти там цілісінькі дві години!..

Приємність—нічого сказати!

Від лікнепу злодій усякими засобами ховався. Нічого... Не тривожили.

На тому розмова й закінчилась...

Свисток на обід.

Так тяглося Шурчине життя в Бупрі, так ішла його перша праця.

Нудно було.

Так. Дуже нудно.

Але згодом звик. Ішов на роботу без докуки. А коли Барченко почав давати Шурці самостійну роботу, то з'явилась навіть цікавість до роботи. З під рук виходили різні речі, і створював їх нехто інший, як він—Шурка. Це ж врешті дуже цікаво.

Тоді почав ходити на роботу з охотою. В неділю,—нудився без роботи.

Казав своєму сусідові,—Палькові, якого всі називали—„Рижий“:

— Нудно... хоч би скоріш неділя проходила...

Рижий хитав головою й погоджувався.

— А так... воно й робота—гадська річ, одначе, коли сидіти в Бупрі, то краще вже робити... Зідхав:—Скоріш би на волю...

— То що?—питав Барченко.

— Що? Нічого... Зробив би скачок,—підлатався б, і все... „Та-мири“ випив би... Бабу взяв би...

Дезинфектор Клюква сміявся зі свого ліжка:

— Ой, начудив, Рижий. Та хіба ти робив коли скачки, га? Ну, чого ото брехати. Ти ж по „тіхой“ ходив,—масельце, сметанку, сирок пер... Калоші старі іноді... панталони...

Рижий сердився, але мовчав. Він був остільки затурканий, що навіть сперечатися не міг.

Дійсно, Рижий скачків не робив. Для скачків він був великий боягуз. Крав Рижий лише те, що легко й непомітно можна було вкрати. Це всі знали, і насміхалися над Пальком.

Сире і вбоге було життя Рижого. Затурканий, кволий, слабкий—він непроханим гостем тинявся по залі життя. Коли інші їли—Рижий лише

гриз кісточки, що залишалися після них. Інші кохали,—Рижий тільки дивився й думав: „що таке кохання?“ А іноді й не думав. Мозок з нього випивали злидні,—навіть і думати було нічим.

Лише одну відряду мав Рижий:—колись, у миколаївському порту він бачив Горького. Максима Горького.

Його товариш, з яким Рижий проліз у порт, щоб украсти—коли що трапиться,—крикнув:

— Дивись, дивись! Он Горький іде! Максим Горький, той, що про таких, як ми, книжки пише. Го-олова, брат, у нього, ух!..

І коли над Рижим дуже вже знущались співкамерники, він довго мовчав, а потім, виведений з терпіння, гримав:—А ну, цитуйте, шпано! Що ви знаєте, що ви бачили, сволочі? Нічого! А я он Горького бачив!.. Максима... що про шпану пише... і... ще тігру я бачив у звіринці... Он що!

Про „тігру“ Рижий брехав. Він не бачив її. Чув лише, що: „ряба, смугаста, і страшна така...“ Але чимсь же треба себе підвищити над тими, хто знущався з нього! А які інші козири були в Палькових руках, як не Горький та „тігра—ряба, смугаста та страшна“...

Крім Барченка, Шурки та Рижого, в 9-й робочій камері мешкали ще:—Клюква: великий, веселий, дужий, сині очі, біляві вії, Гапоненко:—сторож фабричний. Проспав на сторожі. Коли спав,—обікрали фабричний склеп.

Гапоненко ходив до лікнепу. Крім того, брав участь у драмгуртку. Читав книжечки, надруковані великими літерами. Був серйозний, роздумливий.

Павлюк спав коло самого вікна. Засудили його на сім років за грабунок.

Роботу ненавидів. У тюрмі нудьгував. Вночі зіскакував з койки, довго бігав по камері й стогнав, хапаючись за голову. Щось обмірковував і таїв у собі.

Коло нього містився довгий, чаплюватий Опанасенко. Сидів за „червоного цівня“. Односельць відбив у нього кохану дівчину. Женився на ній. Опанасенко запив,—хазайство залишив, коней попродав, корів попродав. Все пішло догори ногами. Все, що придбали діди, що весь вік скупчували батьки, що здобувалося потом та кров'ю.

Нарешті Опанасенко дійшов до „точки“. Пробував повіситись, вірьовка обірвалася. Тоді взяв сірники, пляшку гасу й запалив свого суперника.

Засудили його на шість років... До тюрми Опанасенко вже звик. (Сидів третій рік). Робив з охотою й казав:—Що ж. Викидав коники, за це поплатився... Хто ж мені, дурневі, винен, як не сам я? То ж то воно й є. Люди не даремно кажуть: як дбаєш, так і маєш... Ну, нічого... Вийду,—то вже знову сюди не попаду... тут вивчився так, що мабуть не доведеться красти...

— Палити більш не будеш?

— Та так, що мабуть і не буду...

А вранці, після перевірки, тонко голосив гудок, і камера розходилася по своїх роботах.

Ішов і Шурка... Та й дивно:—раніш ішов з нудьгою, з мукою. А потім, коли звик до роботи, здивовано згадував, як боявся він колись праці, як лякала вона його. Бо він ніколи не робив і про роботу лише чув. А виявилось, що нічого, ну, зовсім же нічого страшного тут нема!

IV.

Ночами Барченко, сідаючи за довгий камерний стіл, майже до ранку читав якісь товсті книжки та щось записував у зелені зшитки.

Одного разу підійшов до нього Шурка, зазирнув у книжку і від нудьги спитав:

— Що оце ти робиш, га?

— Вчуся...

— А на віщо вчишся?..

— Щоб знати все...

— Гм... прохвесором хочеш бути... Так мовити, медікованим думашеш стати.

Барченко усміхнувся. Усмішка в нього була добра, лагідна і, дивлячись у таку мить на співкамерника, Шурка з цікавістю думав:

— Невже ж воно, оце немовлятко, забило людину? Та ще й жінку, яку так любило! Це ж не кожен зробить... Дивно...

... В книжці був малюнок. Звір. Такий страшний, такий великий, що людина перед ним не більша за крапку. Звір—на весь аркуш, а людину ледви-ледви видно. Ото дивовина! Навіть не почув Шурка, що відповідав йому Барченко,—до того захопив його малюнок.

— Це що за чортяка така?—спитав.

— Звір такий... Задовго до нас жили ці звірі... їхтіозаврами їх звуть...

Хитнув головою Шурка.

— Ото марюка... Мабуть не одного фраера зшамала ця чортяка.

Знову добра, лагідна посмішка.

— Фраєрів вони не шамали, друже, бо фраєрів тоді ще зовсім на світі не було... Звірі лише жили... Отакі, як цей... і більші були...

— Це більші? Н-ну!.. (Шурка аж рота роззявив, до того це його вразило...) ще більші?

І почав Барченко розповідати Шурці, як зробилася земля, як почали заповнювати її звірі, як потім з'явилася людина, і як боролася вона зі страхіттями—звірями, різними засобами... і була ця людина схожа на звіря, і мешкала, як звір, у печерах.

Слухає Шурка...

Вперше перед ним розкривалося те страшне й невідоме, про що іноді до болю хотілося думати і про що Шурка боявся думати,—бо ці неясні думки не мали щілини, в яку могли б вилізти, і наганяли лише жах перед тим великим і невідомим, чого Шурка не міг розгадати.

А тут сидить людина, держить у руках книжку, і все розповідає так, ніби він сам створив життя.

— Слухай, Барченку. Та як же це ти знаєш? Як знають ті, що писали книжки? Може вони арапа пускають, і ти з ними!..

Очі Шурці палали, зіниці поширилися, буцім після великої дози кокаїну. Ніздрі трусилися.

— Га? Брешуть може?

Тоді почав казати Барченко про те, як дізналися люди, що діялось за далекої-далекої старовини... І неспам'ятався Шурка, як десь далеко на дзвіниці вдарило тричі.

В голові крутилося. Пливли дивовижні образи, метушилися страшні звірі, скакали, корчили пики, підморгували червоними, завбільшки з вікно, очима.

Розкрилася нова сторінка... І вже з'явилася жага читати-читати, до безглуздя читати цю магічну таємну, і одночасно таку просту, таку нехитру книгу життя.

— Вчись...—коротко сказав Барченко.

Раптово Шурка злетів з цікавого, незнамого світу й опинився в камері Будинку Примусових Праць.

Ха! Вчитися, сказав, вчитися! Це, значить, кожного дня його примусять іти в лікнеп і вислухувати, що буде казати йому якась шмарката вчителька, що її він, Шурка, навіть і слухати не хоче.

Дурниця, щоб його примусили вчитися? Та ніколи! Кожного дня ото сидіти дві години в лікнепі, як якомусь папанові. Та нехай воно скажиться!..

І руками, і ногами замахав Шурка. Ні, ні, ні. Ну, його! Здивувався Барченко. Повів плечима.

— Чудак... Розумна твоя голова, та дурневі на плечі настромена... Чудачина...

... Ну, значить, так...

Сніжок випав...

Такий гарний, чистенький сніжок,—перший. І нагадували дахи чепурні хустинки на дівочих головах.

Чорними плямами сиділи ворони. Крукали. Та поважно так, ніби запрошуючи когось: А-ну, сідайте, мовляв, громадяніне, покрукаємо вкупі, диви й веселіш буде...

Раділи поважні гави зими,—раділи й робітники Будинку Примусових Праць. Обридла осінь, обридла коженденна сльота... Хотілося морозців, сніжку,—аж ось вони й прийшли.

В перерву слюсарі грали в „довгої лози“. По подвір'ю лунали веселі, молоді вигуки, регіт. Здавалося, що це не в'язні, а звичайнісінькі школярі, які в „перегінку“ вискочили на подвір'я й радіють сніжкові й жирують,—такі чудні хлоп'ятка.

Шурка стояв осторонь і почував якийсь надзвичайний спокій на душі. На волі він ненавидів зиму. Кожного дня міг він програтися до самісінької білизни, або пропитися та „пронюхатися“.

Тоді чекала його препаскудна доля. Обдертий, голодний мусив він плентатися по негостинних вулицях величезного, димного міста. Повз нього проходили люди,—далекі, чужі, байдужі до Шурчиних злиднів.

Ці люди поспішали кудись у теплі кутки. Так... кожен з них мав такого теплого кутка, мав їжу, мав родину й жінку, що кохала його і ще приємніше було, ще тепліше від жіночого кохання. Вони поспішали додому. (Чудне це слово: „до-до-му“).

А Шурка? Гм... куди ж поспішав Шурка? Коли не на „бан“,—то кудись у підворіття...

З бану—ганяли сторожі, міліціонери та агенти ДПУ. Іноді забирали в каталашку. Йй Шурка радів, немов рідній матері, бо було там хоч тісно, проте—тепло.

Коли до каталашки не брали,—швендяв хлопець кудись у подвір'я або під сходні,—звідки виганяли двірники. Скриготав зубами Шурка, тихенько матюкався й тинявся по залитих вогнями вулицях.

Тинявся, доки якась знайома, милосердна повія не брала його до себе на квартиру й не віддавала в кредит своє розшматоване, знівечене тіло. Тоді було тепло й приємно, і на якийсь час забував Шурка, що на завтра його чекає таке ж поневіряння, і за пестошці повіїні доведеться згодом заплатити. Спав Шурка, стомлений холодом, голоднечею, і дихання йому було рівне, а на вустах, укупі з ним, спала лагідна, дитяча посмішка.

Ніч проходила.

Кислою й похмурою усмішкою людини, яка страждає хронічним флюсом, у вбогу повійну кімнату зазірав день.

Шурка прокидався. Бачив повію з понівеченим, підстаркуватим лицем, з оточеними синіми колами очима,—глибокими, як провалля й порожніми, як випита горільчана пляшка, зі слідами вчорашньої пудри й фарбів на щоках,—і зідхав.

Прощався,—обіцяв заплатити, коли будуть гроші,—повія слуха недовіркою, совала свою холодну, жаб'ячу руку й казала:

— Приходь, ципочко, коли будуть гроші... Не забувай, золотко... І знала сама, що борг Шурка їй віддасть, та коли в нього будуть гроші, він певно не піде до неї,—такої некрасивої, підстаркуватої понівечиної, а візьме собі на ніч молодшу, красивішу і соковитішу. Та як він, люблять свіже жіноче м'ясо,—а куди вже їй соватися зі свинчою пикою в пшеничне борошно.

І важко замислювалася,—бо в голову лізли жахливі думки про майбутнє, про мокру лавочку десь на бульварі, на якій, певно, доведеться вмерти,—обшарпаній, голодній повії, тіло якої за життя зробилось немашне, жорстке та вонюче...

А Шурка вже знову ступав холодною вулицею, хапав ротом мороз повітря та обгортав виснажене тіло поганеньким, подертим піджаком.

А іноді, та й часто, бували такі ночі, що навіть і „доброї феї“ не знаходилося...

Тоді Шурка скиглив. Скиглив, як щоденя, проклинаючи і праматір і бабусю, і маму, яка породила його на світ.

А товариші не йшли на поміч. Суворий закон маліни—в карті здійснити з батька рідного шкіру—нічого не поробиш.

І так було до тієї пори, доки не траплялось „діло“ і Шурка заробляв.

І, як на гріх,—програвався він завжди зимою, і „діла“ не траплялось—теж узимку,—бо вікна були подвійні,—двері щільно зачинені, щілини, хоч здихай, не знайдеш.

Пропадав!..

А тепер ось стоїть Шурка—сват королеві, і кум міністрові. Чобіти на ньому добрі, штани—цілі, козушок, хоч старий, але ж теплий навіть шапка кострубата, та така ж тобі тепла, що ніякого морозу не боязко. Це все—куплене. Оцими самими руками,—оцими ось.

Дивно...

Усміхнувся Шурка.

А сніжок крутився у повітрі,—крутилися білі метелики в пластитому танкові, крутячись, опускалися на землю і вкривали її білою, пушистою ковдрою.

— Ех, гарно...—зідхнув палій Опанасенко,—тепер би на волю... Вибачи, по дрова, а потім додому, пообідати та на гарячу піч...

Рижий ехидно:

— А вночі підпалити б кого...

Опанасенко блиснув очима.

— Ох, Рижий, щось багато ти базикаєш із тієї пори, як почав ходити в лікнеп... Дивись!

Рижий здвигнув плечима:

— А чого там дивитися? Досить уже дивився... обридло дивитися. Ввесь вік дивився та мовчав... хоч на старості поговорю трохи... Шурко, ти мені тут зробиш, га? Ось хочу говорити,—і говоритиму...

Опанасенко закусив губу. Змовчав. І справді—що зробиш Рижому Рішуче нічого.

Перерва кінчилась. Робітники розійшлися на свої місця. Пішов і Шурка. Ввесь час він працював уважно і майже з охотою.

Коли виточував дужку до замка, з головою пірнув у роботу. Нічого не бачив і не чув... Аж несподівано хтось гукнув:

— Олександр Єфіменко!

Озирнувся Шурка. Позаду нього стояв чоловік у чорній бупрівській шинелі. В руках він тримав записну книжку.

— Я... — відгукнувся Шурка, і тривожно подумав:
— Чого це приперся мент? Чи не пришивають нове „діло“ за старі гріхи? Гм... може статися, що й так... — Чоловік у чорній гімнастборці підійшов до Шурки, спитав:

— Ви, товаришу, письменний?

— Нуда... — подумав Шурка і відповів:

— Неписьменний я... — (Так, мовляв, краще... неписьменному завжди багато прощається. Та й дурачка строїти куди краще, „темна я, мовляв, людина, неписьменна, богом побита і долею покарана“).

Чорна шинеля всміхнулася: — В такому разі, товаришу, з сьогоднішнього вечора починайте відвідувати лікнеп...

У Шурки аж стамеска з рук випала. Ось воно. Починається. Відвідувати лікнеп. Кожного дня паритися дві години... Вчительку, соплячку слухати! За що? Що зробив він?

Майже заридав:

Письменний я. Век би мене слабодушки не відать, — медікований я, як лікар, і кожну таку культуру знаю. І про іхтіозаврів знаю, і про мамонтів. Век би мене слабодушки не відать, щоб мені з Бупру ніколи не вилізти! Дуже — очінь культурний я!

Шинеля посміхнулася.

— А ну, напишіть ваше прізвище, товаришу...

Прізвища Шурка не написав.

Чоловік у шинелі хитнув головою.

— От бачите? Ну, коротко кажучи, з сьогоднішнього вечора ходіть у лікнеп...

— А коли я... тее... не піду?..

— Досрочного не одержите... В карцер сядете...

— Та тю на вас, скрикнув Шурка, — і що це за напасть така? Не хочеш робити, — досрочного позбавлять, у карцер посадять. У лікнеп не хочеш, — досрочного позбавлять, у карцер посадять... Та що я вам, — на карцер здався, га? Що я — повіситись мушу, га?

— Як знаєте... Це вам кращого хочемо...

І пішов.

Рижий хіхикнув:

— Ага... втяпався, гаде!

А Шурка навіть не сказав йому нічого. До того приголомшило його те, що він повинен бігати в лікнеп, немов школяр.

І вже до самого „шабашу“ він не хотів братися за роботу й журливо дивився на чорну, задимлену машину. Не має він своєї волі...

Не має...

... Після шабашу Барченко сказав:

— Чудаче. Журишся, що вчитися примушують. Ех, хлопче, хлопче! Та ти дякувати опісля будеш. Ти вмітимеш і читати, і писати... Все визнаєш... і невідомо, що з тебе ще буде... Ти ж молодий і розумний хлопець. Кинешь красти — вчитися будеш, потім других учитимеш...

Шурка мовчав. Він і сам почував, що справді нічого страшного нема в тому, що його посилають учитися, але ж „при-му-шують!“ Примушують — от що допікає.

Та робити нічого. Треба йти. Рижий підійшов.

— Ти йдеш?

— Іду...

— То ходімо разом... Я теж іду...

Дорогою Рижий почав хвастатися.

Вчителька там, у лікнепі, Ганна Степанівна — молода, красива така, лагідна...

І до того ж „втрескалась“ вона в Рижого, до того, втрескалась що навіть очей з нього не спускає!.. Так і ходить коло нього, так і сидить... і розмовляє лише з ним, і стоїть лише коло нього,—от-от тільки не скаже: „люблю тебе всім серцем“.

Ну, а Рижий, звичайно, не звертає на неї уваги... Йому що? Вчителька!

Пхе! Він і не таких бачив. До нього, он, княгині ходили. А то вчителька! Дурниця! Йому аби вивчитися, щоб уміти на допитах писати свого поставити та прочитати, що написав слідчий. Та й узагалі письменність—корисна річ. „Письменний урка і кодекса знає, і статут знає, не „прошибють“...

А вчителька,—пхе!—дурниця,—він Горького, самого Максима Горького бачив у порті миколаївському, не те, що вчительку з її коханням.

І до того розхвастався Рижий, що Шурка аж зубами скреготнув.

— Затули хайло... обридло...

Мовчки дійшли до лікнепу.

V.

Лікнеп.

Чорні парти. Сидять за партами учні—зłodії, проститутки, випадкові злочинці.

Вчителька тут же. Молоденька, білява. Очі великі-великі, сині-сині, немов озера в повідь весінню. А волосся трохи кучеряве й спадає на чоло тонкими, ніжними пасмами. Коло дошки стоїть якийсь коротко-трубатий велетень, у руці тримає шматок крейди,—лице в крейді, спитаніле, збентежене.

Стоїть і сопе на весь клас.

— Як іхтіозавра...—подумав Шурка.

Вчителька:

— Ну, ну, товаришу Попів...

Сопе. Шмаркається. Мовчить. Аж слюзи на очах.

— Ну, голубчику... що ж ви зупинились?

І в озерах очей сонячна усмішка.

— Ай-ай-ай, друже... ну!

Велетень (майже з плачем):

— Та... як його... тее... літеру „р“ забув... Ось написав усе, а „р“ не можу... забув...

— А-ну, пригадайте-но. Щоб ви, та не пригадали, як „р“ пишеться! Ніколи не повірю!

Сопе велетень. Піт стікає на носа великими краплинами. Довга мовчанка. Вже дехто з парт ехидно підхікіує. Аж несподівано лице велетня неві прояснюється, очі запалюються веселими іскорками і він ляскає себе по стегнах.

По дитячому, весело кричить:

— А-ах, розтудать же твою в ла-а-поть. Згадав. Та ось же вона пишеється!..

І, немов курка лапкою, видряпує незграбну літеру.

Вчителька разом: усміхається, потім хмуриться, знову всміхається і ховає усмішку, з робленою суворістю говорить!

— Лаятися не можна... Ви ж у лікнепі, товаришу!

А в самої аж тримить підборіддя від стриманого сміху.

Велетень ніяковіє... Очі тривожно бігають по вчителькиному обличчі. Розгублено і запинаючись, мимрить:

— Та я ж... як його... я ж, значиться... те... з радощів... значиться!—згадав літеру... і зрадів, виходить... і вилаявся... ну, да... я ж не шамисно це... з радощів... не сердіться, Ганно Степанівно...

Проміння хвилюється в синіх очах.

— А, ну вас, Попів. Ви завжди щось та вкоїте... Сідайте... Молодець, що згадали, а лаятись більш не варто... Це погана звичка...

— Та не буду... — мимрить кострубатий велетень, обережно пересуваючи з місця на місце свою велику (як під дурним старцем), взуту в на-диво подертий черевик, ногу.

Ідуть...

Шурка стояв коло дверей і з цікавістю оглядав лікнеп.

— Хм...

Страшного тут нічого нема... Всі сидять і вчаться... Он і Пашка-Маровіхер, знайомий по малінах, сидить, схилився над зошитом... А он Манька-Йожик—повія з Банного провулку, зазирає в книжку. Вчаться тут.

І поганого нічого не видно. Вчителька,—не кричить, не примушує щось робити. Весела така, лагідна.

Учні зацікавлені, як видно, з охотою. Воно ж і справді цікаво, що ото там написано, в тих книжках. Хіба й собі зацікавитися, як слід, га? Тут так гарно, чисто, на стінах красиві картини, портрети, мапи... і видно, і тепло тут, і зовсім не схожа ця кімната на камеру...

А дві години—дурниця.

Хіба краще ото просидіти цей час у камері, нічого не роблячи? Безумовно—краще вже ходити сюди і вчитися.

— А ви, товаришу, що?

— В лікнеп.

— Вчитися?

— Так...

Уважно подивилась на Шурку. А голос срібний, дзвинить, немов голочки в степовій тиші.

— Сідайте...

— Ось вам буквар, ось зшиток... Отут надруковано літери... То ви беріть їх і переписуйте в зшиток... Ви розумієте...

— Розумію...

Сів Шурка. Коло нього Рижий...

Почав писати.

А в вухах так і дзвинить учителькин голос, і чомусь хочеться, до болю хочеться, не відриваючись, дивитися в синю безодню її очей.

Здивувався:

— Що за хріновина така?

І знову вп'явся в книжку. Літери там якісь. Чорні, маленькі.

Ось малюнок. Тримає жінка дитину, а дитина кричить. Внизу літерки.

...Як кричить дитина?—А-а-а!—Еге. Значить, це й є літера—.а“, Записав у зшиточок.

Далі пішло важче.

Спітнів Шурка. Озирнувся,—всі сидять і пишуть і ніби то розуміють усе.

Лише він сидить йолоп—йолопом.

Почув образу. Ось усі вони знають де що, пишуть, розуміють. Коло дошки стоїть Ванька-Маровіхер, та так тобі вдало щось розкаже і записує на дошці, так тобі доладно, ну, хоч за прохвесора його кудись призначай.

Он Рижий—і той нахилив голову, і мимрючи, щось записує до зшитку. Кажучи коротко—серед усих лише він, Шурка, нічогісінько не розуміє.

Зовсім нічого.

Образа та біль поширювались, кололи серце.

Згадалось колишнє... минуле... Давно це було... Першого разу попався Шурка на крадіжці... хлопчиком... Затягли його в каталашку... Довго били замком по шиї... Таким самим замком, які десятками він вироблює тепер кожного дня. Було боляче. Боляче, образливо. Потім бити перестали, дзенькнув ключ і залишився Шурка сам, у камері. Стіни були брудно-сірі, замість ліжка—купа гнилої соломи і покинутий кимсь, розбитий глечик. Плювки, недокурки, мерзотні малюнки—голі жінки з величезними грудьми, голі чоловіки, ненормальні полові акти... Довго лежав Шурка на соломі, почувуючи тупий біль у побитій голові й потилиці...

А потім скочив на лутку, і крізь заґратоване вікно подивився на вулицю.

Весна була. Цвіла липа, цвів дуб.

Калюжі розсипали срібні усмішки. По вулиці з гомоном пробігли школярі. Маленькі, чепурні, трохи молодші за нього.

А потім Шурка побачив своїх приятелів,—Данька-Клишоногого й Стюпку-Лайдака. Приятелі йшли, лускаючи насіння, і задоволено дивились на світ білий. Данько навіть і очі заплющив, ніби збираючись на все місто крикнути:

— Ех, шпано, і гарно ж жити!

І відразу Шурка почув невимовний, гострий біль. Неначе в серце хтось устроїв величезну голку і запихав її все глибше й глибше.

Образило його те, що ось на вулиці світить сонце, бігають школярі, задоволено всміхаються його приятелі, а він—сидить у каталашці, такий мізерний, покинутий усіма.

Значить, він дурніший за всіх, він нічого не вартий, він не цінніший од тих-он плювків, що забруднюють цементову долівку. А, звісно, так... Бо чому б це він мусив сидіти тут, коли приятелі його на волі?

Скочив Шурка з лутки, впав на соломі й довго ридав, здригаючись усім тілом. І тепер... Тепер ось...

Всі, всі, крім нього... всі розуміють... всі розумні... Лише він нічого не розуміє...

Підійшла вчителька.

З'ясувала Шурці, що і як. Почувуючи коло себе теплість її тіла, ловлячи вухами срібло голосу, Шурка заспокоївся.

І здалося йому, що він зрозумів де що.

Та, коли Ганна Степанівна відійшла, він знову вп'явся в книжку і... знову все зависилося мороком незрозуміння.

До болю напружував Шурка мозок, намагаючись зрозуміти, що, власне, він переписував у зшиток, і... нічого не розумів.

Хоч забий,—нічого! Хоч дуба на голові теши,—ні rischi з того, що надруковано в книжці.

І, головне, страждав він не від того, що не розумів, а від того, що інші розуміють, а він—ні.

Ось у чому суть справи.

Низько схилив голову...

Чому ж так?..

Ну, нехай,— на початку... Але ж, уже кілька днів ходить він сюди і нічого не розуміє...

Чому це так?

...і тоді пригадалось Шурці його знівечене, приголомшене дитинство...

Дні, немов болотні птиці в сіренькому пір'ї—летіли, летіли й летіли, невідомо куди—і чого.

В люті морози бігало хлоп'я обдерте й з заздрістю дивилося на тепло зодягнутих школярів, які бігли з торбинками та ранцями до школи.

І часто самому Шурці до ридання хотілося побігти слідком за ними і взнати—чому вчать вони і що знають. Але життя—ламало, жувало його, давило в своїх мерзотних обіймах і кидало на злодіяства, морило голодом, заморозювало.

І тому залишався Шурка в своєму поганому колі,—з невисловленими думками, з темним важким мозком. Врешті—бажання видертися з цього кола, жага щось зрозуміти, щось узнати, спочатку вгамувалася, а потім зникла.

І несподівано, тут,—у світлій кімнаті, де вчать, де знання викладає молода, добра вчителька, де можна видертись на гарний шлях,—знову прокинулися старі, неясні думки і потяг до світлішого, розумного життя.

Та—мерзотне, поламаане й брудне життя зробило своє діло. Мозок притупився, затягся корою... Пізно тепер уже...

...Чомусь пригадалося життя від народження до цього часу. Пригадався робітник, в якого так гарно, так тепло було жити Шурці.

Пригадалась та ніч, коли люди в чорних одягах одвели його кудись. Одвели назавжди.

З цього часу почалося Шурчине поневіряння. Бійки, лайки, вічна темрява, вічно оповитий нудною вагою мозок.

О, як заздрих він тим школярам, які йшли в теплій одежі, в теплу школу вчитися!

Як ненавидів він їх усією душею, усім своїм виснаженим, худорлявим, знесиленим тілом. Як ненавидів він взагалі всіх,—хто не знав що таке голод і не мусив уночі йти красти,—маючи всього дванадцять років життя.

Роботи не було—і крадіжка—це той гаплик, за якого чіплявся він, щоб не вмерти з голоду... Та й не вмів він робити. Хто вчив його цьому? Хто міг піклуватися про нього,—кому ото воно було потрібне—вошиве, безрідне хлоп'я!

Хтось іще в слідчому корпусі сказав Шурці, колись:

— Та ви вже такі вродилися. Ніколи ви не змінитесь. Так і здохнете десь під парканом, бо ви не можете робити...

Брехня!

Чому ж тепер він робить,—коли його вчать? І навіть смак у роботі знаходить. Чому це? І чому ж не тягне його до себе те життя, що залишилося там—за залізною брамою?

Усього рік, як працює він і вже зовсім змінився погляд на життя, на побут, на мету свого існування...

І вже здається—ніколи нога його не переступить знову порогу Будинку Примусових Праць.

Ні... Тут не Шурка винен. Не він, а те життя, той невідомий павук, що поволі, смакуючи, витягав з нього все—і сили, і молодість, і любов до життя.

Згадав Шурка, як били його в тюрмах, як виконували самосуди над ним озвірілі дядьки, що в них він крав майже останню копійчину, останній шматок хліба. І тепер ось—забитий, темний—сидить він над книжкою, бажаючи взнати те, чого не давав йому розуміти павук... але пізно вже... пізно...

Зі злостью майже скрикнув:

— Ну, й гаразд! Добре!

Але чому ж це стиснулося серце, закрутилася стеля, заплигали милі, сині вчительчині очі й до горла підсунулось щось терпке й солоне? І чому це, немов у безодню, полетіло все, і голова грюкнулася об парту.

Що це таке?

Що це солоне, мокре ллється з очей?

І важко від цього, і солодко, і тримтить у грудях якась грудка пережитого, що неслося мовчки, зі зціпленими зубами, а тепер намагається вийти геть.

Що це? Що це таке? Сльози... Сльози це.

Сльози...

Знесилена голова впала на руки. Спершу з грудей вилетів тихий стогін, потім здригнулися плечі, спина, і нічого не пам'ятаючи, Шурка голосно заривав, щось викрикуючи, когось проклинаючи. І не бачив нічого. Лише трохи згодом, до вух його долетів милий, стурбований і нервовий шепіт:

— Друзе... що з вами? Рідний, що з вами? Заспокойтесь, товаришу. не треба... ну, чого ви?

І ніжна рука, та рука, якої ніколи не відчував Шурка, по-материному гладила його розкуйовджене волосся.

— Ну-ну... заспокойтеся... не треба... ох, ти ж, лихо яке. Що з вами, бідненький? Вас образив хто, так? Хто вас образив?..

Дзвинів голос, тримтятий, такий людський, і заповнювали Шурчину душу небувалі, солодкі теплощі. І ще дужче хотілося плакати, і сльози — солодкі (як мало лилося їх із Шурчиних очей), приємні сльози, обличчя вали молоде ще, але по-старечому запонехтоване, обличчя.

— Хто вас образив, голубе? Ну, скажіть мені, — хто?

Нарешті Шурка підвів голову, позирнув сумно на Ганну Степанівну і, крізь ридання, сказав:

— А-а... Так плачу... я такий йолоп... таке бахтало... що нічого з мене путнього не вийде... Розумієте... ніч... о... го... А я б хотів... хоч про іхтіозаврів... узнати... хоч письменности... трохи вміти... щоб дурним не бути... так то...

І диво...

Весь клас мовчав.

Жоден не засміявся... Всі сиділи тихо, нерухомо, якимось неясно в душі, співчуваючи Шурці... А всі ж: — злодії, повії, вбивці...

Лише хтось, із задньої партії зідхнув і промимрив:

— Н-нда-а... стало-буть, биваєть... — І замовк.

Вчителька промовила:

— Ну, ось що, товаришу любенький, ви зараз заспокойтесь, а після заняття ми з вами поговоримо... гаразд?

— Гаразд...

Заняття знову почалися.

А Шурці, — тому самому Шурці, що колись ненавидів сльози, ненавидів до здригання, — зараз не соромився своїх товаришів.

Навіть легше було.

Немов би все життя давило його щось важке, нудне й сіре, заважаючи йому вільно дихати, затуляючи сонячне проміння і, несподівано перевернувшись в сльози, вилилося геть, і так зробилося легко, так солодко, як у ті минулі навіки часи, коли „дя Коля“ гладив Шурку по голові дзюбатою своєю рукою й з суворою ласкою казав:

— Рости, рости, хлопче. Наш будеш.

Ах, не знав „дя Коля“, що вийшло з Шурки.

А був би він живий... не дав би Шурці втонути в багні...

Заняття кінчилися.

Вчителька затримала Шурку.

— Почекайте-но, друже Єфіменко... Маю де що вам сказати...

Залишилися вдвох у класі.

Вчителька уважно подивилася на Шурку й спитала:

— Ну, як вам тепер?

— Гарно...—відповів Шурка.

— Єфіменко... послушайте, що я скажу вам... не журіться, що важко вам дістається вчення... Нічого ж, голубе, не робиться так легко... Нічого і сінько... Це важка річ,—вивчитися письменности. Це не в два-три дні робиться... А, бачу я, в вас є охота вчитися...

Помовчала. Зупинила погляд на Шурчиному обличчі й сумно додала:

— І не пропаща ви людина... ні... бо ви вмієте ще плакати. Вчіться, Шуро... Вчіться,—і гарно вам буде... Вивчившись, ви побачите інше життя... Ну, скажіть мені,—чи гарно вам було жити злодієм? Відверте скажіть, друже,—як своєму приятелеві...

І те, що молода, красива жінка сидить поруч нього, відомого злодія Шурки-Скокаря, і розмовляє з ним, як із хворою дитиною, називаючи своїм приятелем,—наповнило самотню, майже порожню Шурчину душу теплим солодким жалем.

Захотілося висловити їй усе, що назбиралося за таке коротке і, одночасно, довге-довге життя.

Але мовчав увесь час. Мовчав, бо перед ким же міг він розтулити свої почуття, думки свої.

І тоді Шурка почав казати вчительці про своє життя. Він казав їй і про дитинство, і про холодні ночі, і про жах оповитих хворим захопленням малін, про кокаїнні мари й про п'яних, циничних повій і про те, як доводиться ходити на „діло“, не знаючи, доведеться повернутися назад, чи надовго засісти в тюрму, чи покласти на „ділі“ свою, нікому непотрібну, голову.

І коли розказував, то очі Ганни Степанівни то ширилися і з жахом дивилися на Шурку, то наповнювались болем, то блискали й знову темніли...

А Шурка казав.

У слідчому корпусі, розповідаючи свої пригоди, молодим ще, не-вкритим „блатним пір'ям“ уркам, хвастався Шурка, скільки сили було, і брехав так, що іноді сам соромився. І почував себе героєм.

А тут не брехав, не хвастався, а казав усе так, як воно є... Казав, і навіть думки не було тієї, щоб збрехати. І сам дивувався:—чому це так.

Чому це сидить він поруч молодій дівчини й відчуває себе з нею, як з рідною матір'ю, як з найкращим приятелем і що більше висловлюється перед нею, то легше стає на серці...

У кімнаті настала тиша.

Поволі цюкав годинник... Зі стіни дивилися портрети.

В синіх озерах плавали жовто-гарячі вогники. Милі... Ганна Степанівна поклала легку руку на Шурчине плече.

Тріпнувся на чолі світлий клаптик.

Промовила:

— Шуро, Шуро... ви—гарний... Ви ж, Шуро, зовсім не такий, як інші крадіжники... Киньте ви все це, Шуро... з вас буде корисна-корисна людина, і ви зробите багато гарного...

Шурка мовчав. Дивився в очі вчительці.

Думав:—Так... годі... обридли тюрми... обридло кляте життя... Треба щось робити... треба кинути це життя...

Але вчительці нічого не сказав. Лише позирнув на неї вдячним поглядом і поволі нахилив голову. Вона міцно потиснула Шурчину руку.

І від цього теплота розлилася по Шурчиному тілі. Вперше, красива дівчина, не повія,—тиснула йому руку й лагідно розмовляла,—співчуючи йому...

І не за гроші...

Зовсім ні.

Коли виходив, крутилася голова. Ще дзвиніли в ушах слова, відбиваючись срібною луною в заповненій уже чимсь гарним душі.

І тепер уже твердо знав Шурка, що до старого він не повернеться.

Буде робити, буде вчитися, щоб мати право тиснути руку всім, таким же поважним та хорошим людям, як Ганна Степанівна, щоб сміливо дивитися в очі тим людям, що роблять щось корисне, велике й потрібне.

Від цього вирішення було почуття гордості.

О, він усе зробить. Ні перед чим не зупиниться.

VI.

І знову летіли дні.

Справді—летіли. Не встигав Шурка опам'ятуватися, як кінчалася робота. Біг у вбиральню, старано вимивав руки, лице, здіймав засмальцьовану блузу, наспіх ковтав обід і біг до клубу.

Тепер часто бував Шурка і в кіно, і в театрі, з Барченком. Барченко читав написи, пояснював Шурці незрозуміле,—було цікаво дивитися, як по полотні бігають, немов живі, люди, як борються вони за щось краще в своєму житті, як падають, знесилені в цій боротьбі, і на зміну їм ідуть нові, свіжі, міцні.

Після кіна Шурка завжди ходив роздумливий і замріяний.

Думав:—Так... Ото справжні люди. Коли б і мені таким бути!.. На волі в кіно Шурка був усього раз. П'яний. У голові крутилося, люди на полотні крутилися. Потім, трохи витверезившись, помітив Шурка, що хтось за ним пильнує.

Вирішив:—„Лягавий“... * Зробилось моторошно.

Тихенько вибрався, і почав утікати. Людина, що пильнувала за ним, ішла слідком... Нарешті Шурці пощастило пірнути в якесь підворіття—на два виходи—і зникнути.

Більше хлопець не відвідував кіна та тіятрів і лише з заздрістю поглядав на натовпи коло залитих вогнями будинків. Думав:—І мені б туди... ех!

Але заходити не смів. Замість цього тупав кудись на маліну і п'янувався, занюхувався до непритомності.

А тут можна було дивитися і на вистави, і на картини. Ніхто не слідкував, ніхто не міг його заарештувати, бо від цього охороняли його заграбовані вікна та чотири роки ув'язнення.

Вчився Шурка... Правда, вчення діставалося йому важко. Над кожним словом доводилось думати до болю в черепі, але, вирішивши чогось добитися, Шурка твердо йшов до своєї мети.

Багато допомагали йому в цьому ділі Ганна Степанівна та Барченко, і своєю впертістю Шурка випередив усіх учнів.

Вчителька дивувалася:—Ого, Єфіменко. Та ви вже в мене перший учень...

Шурка радів. І що більше хвалила його вчителька, то більше він робив досягнень. Вчитися він біг з великою охотою.—Скоріше проходила б ця капосна неділя... Ото ж обридла, гемонська!

Була цьому й друга причина. Як це не дивно, а Шурка покохав... Нуда, покохав синьооку вчительку. Спершу думав він, що це так... Брунда... А потім переконався, що, справді таки—він закоханий...

Не довіряв собі. Що за чудасія? Не може цього статися! Дурниця! На волі він не знав, що таке „кохання“. В злодійських піснях багато співається про:

* Лягавий—шпик.

любову, безконечну до гробу,
і життью за красівіє глаза...

Так... Подібні пісні співалися з душею, з почуттям. Але невідомо,— чи кохав насправді хто зі співців, чи про кохання всі вони знали лише з пісень. Певніш — останнє.

Так само й Шурка. З чотирнадцяти років він пізнав жінку. То була стара повія Катька-Сережка, колись красива. То була стара повія Катька-Сережка, до якої з охотою ходили і багаті студенти, і поважні „папаші“ і синки їхні, молокососи-гімназисти, що здіймали одяг тримтjчими руками, і офіцери, що так мелодійно брязкали острогами і навіть генерали та князі. Всі приходили, цілували, брали красиве гнучке тіло й шли, і зникали назавжди.

Так зникали й прожиті літа. А потім Катька захворіла на венерію, довго лікувалася, а коли вийшла з лікарні,—то була вже некрасива, підстаркувата, ходила, важко тягнучи ноги, і з рота завжди смерділо. Катька згубила своїх клієнтів. З розкішної кімнати вона перебралася в поганеньке кубло, а надалі життя вигнало її й з цього кубла.

Вешталася по ночліжках,—оддавалася за гривеника, а іноді й за п'ятака, коли траплявся карбованець,—вважала себе за Шехерезаду. Від радощів скигдила. Купувала два порошки кокаїну і жадібно нюхала. Тоді випливало минуле...

Потім, від кокаїну прогнів ніс. Катьки боялися. Вночі вона виходила на Банний провулок і майже молилася до обшарпаних, п'яних-третьосортних урок і хлоп'ят-зłodіїв:

— Ходім, сонечко... гривеник...

І високо підіймала поганеньку, сотню разів залатану юбку, виставляючи своє дрябле, зморщене тіло,—сине й худорляве.

Старіші урки плювали в лице Катьці, глузували з неї, жбурлялися шматками грязюки.

Молодші,—хлоп'ятка, частіш усіх брали Катьку. Брали, дотримуючись черги, бо було їх чоловіка вісім, а іноді й десять. Деколи платили гривеника, але більше розплачувалися стусанами. Побита, голодна Катька погано лаялася, не маючи сили підвестися з землі, і брудна, запльована, довго лежала серед недокурків, багна та харкотиння.

Ось цю жінку вперше пізнав Шурка. Далі жінки пішли довгою низкою, і вже не пам'ятає Шурка, з ким він ночував, хто віддавався йому, яке їй було ім'я. Де там запам'ятати. Важка це справа.

Щось подібне до кохання трапилось і Шурці. Але це теж було давно-давно, і погане воно було таке ж, як і всі кохання Шурчині.

Цілий тиждень жив він із повією Сонькою.

Сонька мала 17 років життя, красиві, трохи замріяні очі, довгі вії й жовтувате, горіхового кольору волосся.

Вона багато пила, смашно лаялася й мала багато поклонників-урок.

У Шурки-Скокаря в той час було багато грошей. Він зробив удалий скачок... Із Сонькою познайомився на маліні в „тьоті Саші“. Цього ж вечора Сонька потягла його до себе. Палко цілувала його, обвивала пружкими руками його шию й шепотіла невідомі до цього часу прекрасні слова. В блакитних очах тримтіли гарячі вогники. Шурка взяв її, і після цього вона не була йому потвірна. Це здивувало його. Раніш усі жінки, що віддавалися Шурці, після були йому бридкі та огидливі.

Тиждень пройшов, як уві сні.

І дивно,—до Соньки почував Шурка щось рідне, близьке й тепле. Але це не перешкоджало йому ходити до інших жінок.

На восьму добу вночі Сонька обікрала Шурку—до білизни, навіть носки захопила, і невідомо куди втікла.

Більше Шурка її не бачив. На цьому кохання й зупинилось.

Два дні походив він у білизні, на третій—позичив десять грошей. одягся й зробив скачок. І цілий місяць п'янствував, плачучи від того, що його залишила його „ципочка і детка“.

Оце і все.

А далі знову приходило „кохання“—повій, до яких не було ніякого почуття. Ішов від них Шурка з почуттям огиди, з ненавистю до їхнього тіла, яким устиг уже насолодитися. І той тиждень, коли він кохав Соньку, якось розплився, а потім зовсім зник.

Та аж тепер, тут, у Бупрі—покохав Шурка дівчину. Та ще й як покохав!—Працюючи коло станка, бачив він її, Ганну Степанівну.

Нахилившись над книжкою, крізь чорні рядки, бачив він знову її.

Уві сні випливало лице, з синіми озерецками очей, з довгими-довгими віями. Ось вії здригуються, падаючи тримтячою тінню на білу шкіру, і грають у синій глибині веселі проміння. Ось вони вискакують цілими снопами, і так видно робиться на душі, так тепло—навкруги.

Губи складаються в лагідну усмішку. Пухкі такі, милі. Увесь тримів Шурка, коли вчителька зупинилась поблизу нього й розглядала його учнівську працю. Червоною фарбою заливалося лице Шурчине.

Щось ширилося в середині, намагаючись вирватися на поверх... Вночі майже не спав. Рижий дивувався:—Крутишся ти й крутишся... а чому? Шурка змовчував. Барченко, видно, догадувався. Іноді він довго й уважно дивився на Шурку, щось розмірковував, хитав головою, але мовчав.

А Шурка, лежучи на своєму ліжку, довгими низками годин думав про Ганну Степанівну. Різно думав. То будім то підходить до неї й з таким „жиганьовським шиком“ та викрутасами в голосі, говорить їй:—Ципа—детка мая. Не завгодно-лі, пі-т-чика пирайтіться са мною в кіну на представлення, або в оперу на танки. І зараз же спльовував.

—Тю, нісенітниця яка! В кіно або в оперу. Дурниця! А чорта ли-сого не хочеш, Шуро, га? В кіно на представлення. А куди вартових подінеш? А стіни муровані? Дурень, дурень!

Або так:—залишившись з Ганною Степанівною на самоті, обійняти її, стиснути й цілувати, цілувати аж до непритомности...

І знову лаяв себе:—що ж вона, мовляв, повія—Ганна Степанівна, щоб ото облапати так її та цілувати? Ні! „Не пройдуть цей номер“...

А потім... Потім—хто він, Шурка і хто Ганна Степанівна?

Він—напівписьменний в'язень, крадіжник.

Вона—письменна вчителька, і все знає вона, усе їй відомо.

І почував Шурка, що нічого з цього кохання не вийде.

Це образило його:—чим же я, мовляв, гірший за інших?

Зараз і відповідь знаходилась:—а тим, що ти злодій, ти неписьменний! Що в тебе може бути загального з Ганною Степанівною? Про що ви нарешті хоч розмовляти з нею будете? Чи знайдуться в вас загальні слова? Ні!

Після цих думок Шурка ще дужче брався за вчення.

Він вивчився вже писати.

А тут спалахнула весна.

Розтанув сніг, із землі вилізла зелена шовкова травичка, небо стало прозоре, ясне, а сонечко тепле таке та промінясте. Шурка блід, худів

і від напруженого вчення, і від кохання. І хотілося висловити його й не висловлював.

Таїв у собі.

VII.

Рижого звільняли.

Він стояв посередині подвір'я і, самозадоволено всміхаючись, курив цигарку.

Казав Шурці та Барченкові.

— Ну, по обіді мене вже не буде тут...

— А що на волі робитимеш?

— Що?

Усміхнувся:

— Та те ж, що й робив...

Барченко провів рукою по своєму густому волоссі.

— Ой, Палько, Палько... Доплигаєшся, дивись...

— То що?

— Роби, Палько.

— Та ну його. Здохну краще на волі під парканом, а ніж буду робити. Не хочу... ненавиджу працю... Мені допіру плювають на все. Культтури я трохи підмагав, розписатися на дізнанні зможу, та й статті знатиму і все таке... чого ж більш? А на решту я плюю. Робити все одно не буду. Біс із ним — нудна це річ. А то стій цілий день — роби, роби й роби... і так усе життя...

— А що, по нічліжках хіба краще вештатися?

— Та краще, не краще, а все ж вільніше якось...

Шурка подивився на Рижого, кинув недокурка й сказав:

— Дурниця, друже... Бридка річ і нічліжки, і те життя, яке ти вестимеш і яке вів я... Вовче те життя, Рижий!.. вовчє!.. Кожен за тобою, немов за звірем ганяється... кожен навіть ні за що може засадити тебе на „кіч“... Ти й не робив злочинства, а трохи-трохи впаде на тебе підозріння, — зараз же тебе й за „люшинку“ — паритимуть до схочу... ідеш по вулиці і озираєшся, чи не візьмуть за зябри? Це — життя? Це ти називаєш вільним життям?

— Ні! Я плювати тепер хочу на таке життя, осточортіло воно мені... В двадцять три роки — дідом здаєшся...

— В „лягаві“ поступиш, — криво посміхнувся Рижий.

— Ні... не в „лягаві“, на завод... не хочу в „лягаві“... зовсім хочу те все забути... що було... а поступаю в „угрозшук“, — знову доведеться воловодитися з урками та повіями... а все це в печінках мені сидить... Я, Рижий, буду працювати на заводі, — нікого не зачиплю, ніхто й мене не чіпатиме... От що...

— Ну, що ж... вольному воля... спасеному рай...

Підійшов завідувач виправно-моральної частини. Той самий, що колись примусив Шурку йти в лікнеп.

Усміхнувся. Поздоровкався з Барченком.

— Добридень, товаришу... Ну, як ваші навантаження?

— Це з профкурсівською газетою, так?

— Еге ж...

— Редагую... скоро випустимо...

— Добре, тов. Барченко... А потім ми вас іще навантажимо... нічого не маєте?

— Ні, тов. Гурбін...

— Ото й добре... Тепер слухайте, Барченко... Через місяць ви маєте відпустку на два тижні... Ви берете її?

Лице Барченкові посірішало. Очі глибоко втяглися в глибину, вкрилися хмарною завісою. На лобі з'явилися зморшки. Барченко, ніби постарішав на двадцять років. Навіть згорбився він, і широкі рамена раптом скорчилися й зробились по-старому вузькими, малі.

— Тов. Гурбін!.. здушеним голосом промовив він, — я не знаю сам... відносно відпустки... як-що пустять, я піду лише на один день... а увечері повернусь... у мене... в мене тепер нічого... і нікого нема там... на волі... усе щезло... товаришу Гурбін... Усе, і нічого мені там робити... я мав колись там і жінку, і кохання, і працю, і родину... Але я зробив велику помилку... і втратив це все... Ні, нехай уже опісля... коли звідди вийду на волю зовсім... тоді й життя знову почну... А так... що ж... куди я піду зараз.

Гурбін уважно подивився на Барченка. Сказав:

— Киньте песимізм. Нічого духом падати!.. Ну, зробили помилку, — виправляєте її зараз, і виправите... Чому ж журитися? Всяке буває! І погляд Гурбінів упав на Шурку. На хвилинку він наморщив лоба, щось пригадуючи, потім засміявся й ляснув Шурку по плечі:

— А-а! Єфіменко! Так. Пригадав. Це ж я вас примушував іти в лікнеп, так? Не хотіли... а тепер ви перший учень... що, сподобалось навчання?

— Дуже сподобалось...

— От бачите. Я ж казав... А тепер знаєте, що, тов. Єфіменко? Ви вже вмієте писати, га?

— Так...

— То вшкварте-но нам дописа... в стінгазету... як іде життя, що погане, що гарне. Добре, Єфіменко?

Шурка густо почервонів. Одночасно почував і гордість, і радість, і чомусь легкий сором, і приємність. А в тім відповів:

— Я що ж... хоч не вельми письменний я... але що ж — я постараюсь написати... що можна...

І побіг у камеру.

Це був перший крок до громадської праці. Усю ніч Шурка сидів над зшитком. Десять разів закреслював те, що писав, десять разів виправляв, переписував, і аж коли сині світанкові струмки полилися в камеру, Єфіменко закінчив свого дописа.

* * *

Перша суспільна робота Шурчина. Ось:

Як живе 9-а робоча камера

Перевірка іде о восьмій годині тоді усі прокидаються камери всі відчиняються які роблять ідуть на роботу а що не роблять ті замітають камери і миють підлоги. А усі інші роблять і получають жалування дванадцять і п'ятнадцять карбованців 75 копійок увечері які сознательні так ті ідуть у клуб у школу і у лікнеп. А которіє сукини сини не сознательніє дак ті значитьє грають у буру і в очко і роздягають друг друга до голого тіла і матюкаючись б'ються Тільки це трапляється в 8 камері, а в нашій усе благополучно і ніхто не несознательний окрім хіба Рижого дак їво вже звільнили але він знову попаде в Бупр № 1 не сознательним вовсі не місце в Бупрі таких сажають в одиночку і гарно роблять потому не будь сволоччу гад і сознательним громадянином будь бо ти стерво повинен колись і на волю вийти пакости щоб не творить. І у десять вечора камера засипає А які в'язні так і до 3-х ночі сидять вчаться а потому засипають

Ось і весь мій допис і прошу йїво помістити у нашій стінгазеті, щоб увесь світ знав, як живе 9-а камера.

Александрь Єфіменко. 9 роб. кам.

...Дописавши підписа, Шурка впав на ліжку і ледви-ледви голова його доторкнулася до подушки, як він захріп... Вчителька йому цієї ночі не спилася.

VIII.

Через тиждень Шурка читав свого дописа.

Правда, він був остільки виправлений, що Єфіменко ледви-ледви пізнав свій „твір“, але підпис був його і заголовок теж його та й тема не чужа.

Немов у тумані ходив цілий день Шурка. Його твір уміщено в газеті, ого! Увесь Бупр знає, що є на світі Олександр Єфіменко. Увесь Бупр!

Е! Це вже тобі не жарт. Для цього варто було просидіти цілісіньку ніч, не розгинаючи спини... Потім Шурка писав ще кілька дописів. Деякі з них було вміщено, деякі—ні, але й за останнього випадку Шурка не журився... Буває!

Лікнеп Шурка вже кінчав. Залишився іспит. Він був перший і що до іспиту—не турбувався. Але йому робилося ніяково при думці, що не побачить більше Ганну Степанівну, не буде чути її голосу, не зогріють промінням її очі. Похнюпившись, швендяв Шурка по подвір'ю.

Мовчати більш не стачило сил. Треба було висловити своє почуття. Нехай нічого з цього не буде—але мовчати не можна. Це ж недовго і з глузду з'їхати!

І ось Шурка знову засів за листа.

Він багато годин писав листа до вчительки. Замислювався, скуб волосся, гриз оливця,—знову писав і знову потів від напруження.

Листа він писав російською мовою.

Він був такого змісту:

Дарагая учительница мая, Ганна Степановна.

Пушїно письмо ат любїмово вамї учїніка любящей учительницї как еслї би ви зналі как страдайт майо сердце за вамї і как люблю я вас дарагая мая учительница Ганна Степановна то ви би сказали да дївствїтільно в егово прїступника горячая душа і знал я баб много на свойом веку і усе онї стерви хадїлі па панелї і брасались на шею незнакомаї мушчїне і гаварїлі люблю тїбья ципочка-детка а в самой стерви в чулке деньги, штоп не стиреле їх коти їхніе...

А ви не такая і душевно, страдаю я па вас і в пекарне на весах пахудел на целих двїнадцать фунтав.

І думаю я навекі бросїть варавство разное і любїть вас патаму што ви хорошая нїнаглядная детка Ганна Стїпановна і на усех гадїн што в чулках деньгї прячуть ви не похожі і в пекарнї я похудел на 12 фунтов усьо думаю пра вас і какая ви хорошая і жїсть я всю одно переменяю.

Внизу була приписка.

Пїсьмецо пїсьмецо ти і меня наліцо лїті через моря нїкому нїчїво не гаваря, чїріз доли шїрокїе, чїріз маря глибокїе, чїріз паля чїріз леса лїті не звївайся, нїкому в рукї не давайся а толькї дайся таму, кто верен сердїї маему.

Пїсля цього Шурка подумав ще трохи, надкусив оливця, але кращого нічого не вигадав і підписався:

„Любящїй учїник А. Єфіменко“...

Була вже третя година.

За вікном лежала місячна ніч. Проміння грало на ґратах, на дрібному жовтому пісочку. Нерухомо й суворо стояли на будках вартові. Будинок Примусових Праць спав, оповитий місячним сяйвом і нічною тишею.

Спав і Шурка, солодко, чомусь усміхаючись. І в слідчому корпусі, на нарах, засунувши голову між коліна, спав Рижий, скорчившись і блискаючи рудим волоссям.

Вранці його знову привели до Бупру, і навіть письменність не врятувала.

Спав Бупр величезний, тихий і мирний.

У небі плив місяць, що бачив багато більш за нас.

Плив і всміхався, трохи придуркуватою, але доброю-доброю всмішкою.